

УДК 343.9.01

Kikalishvili M.V.

DELINQUENT BEHAVIOR: THE CONCEPT, CHARACTERISTICS AND DETERMINANTS

М.В. Кікалішвілі

кандидат юридичних наук, доцент

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА: ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ

Постановка проблеми. Делінквентна поведінка це форма девіантної поведінки. Термін «делінквент» походить від латинського *delinquens* – «проступок, провина».

Поняття «делінквентна поведінка» з 50 – 60-х років ХХ ст. в зарубіжній літературі міцно увійшло в наукову мову кримінологів, психологів, соціологів, медиків при вивченні підлітків, схильних до вчинення правопорушень. Така поведінка визначається як соціально-негативна, що пов'язана з порушенням правових та інших (моральних, етичних) норм.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Визначення категорії «делінквентність» розглядається в працях Г. Айзенка, А. Бандури, А. Блау, Р. Бриге, Р. Вирт, Ф. Редла, Г. Каплан, С. Колінс, М. Клиnard, І. Найт, В. Скіннер, Е. Сталкен, Р. Уолтере, Д. Уинеманна, Д. Шорт А. Ейчхорна та інші.

У вітчизняному законодавстві і юриспруденції терміни «делінквентна поведінка», «делінквентність» не застосовуються. Але дослідники 70–90-тих років ХХ ст. Є.В. Змановська, Ю.А. Клейберг, І.С. Кон, В. Н. Кудрявцев, А.Е. Личко, В.Д. Менделевич, А.А. Реан, В.Г. Степанов, Д.І. Фельдштейн визначають делінквентну поведінку як різновид девіантної поведінки. Однак якщо девіантна поведінка являє собою систему вчинків, що відхиляються від загальноприйнятої норми, наприклад, норми психічного здоров'я, права, культури чи моралі, то «про делінквентну поведінку говорять тоді, коли суб'єкт вибирає протиправний спосіб задоволення потреб, бажань, зняття напруженості, застосовує фізичну силу або зброю з метою нанесення травми, каліцтва» [6,с.243].

Метою статті є дослідження делінквентної поведінки, а саме аналізу поняття «делінквентна поведінка», її основних ознак та детермінант.

Основні результати дослідження. Девіантна поведінка поділяється на дві великі категорії: 1) поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, припускає наявність явної чи прихованої психопатології; 2) асоціальна поведінка, що порушує якісь соціальні, культурні, морально-етичні норми, особливо правові; поведінка, яка не схвалюється суспільством і громадськістю. Коли такі вчинки порівняно незначні, їх називають правопорушеннями, а коли вони серйозні і підлягають покаранню в кримінальному порядку – злочинами. Відповідно говорять про делінквентну (протиправну) і кримінальну (злочинну) поведінку.

Таким чином, будь-яка поведінка, яка не схвалюється громадською думкою, називається девіантною, а поведінка, яка не схвалюється ще й законом, – делінквентною. Однак несхвалення ще не означає настання покарання. Можливість застосування кримінального покарання проводить межу між делінквентною і злочинною поведінкою.

Дослідники в різних галузях психологічної науки дають досить широке тлумачення поняття «делінквентна поведінка». Але варто зазначити, що серед вчених не існує єдності думок щодо вживання цього терміна [24, с.255].

Так, Танчин І.З. визначає делінквентну поведінку як таку, що зумовлена наявністю систем цінностей і норм, які відхиляються від тих, які домінують у суспільстві, при цьому індивід, який сприйняв делінквентну культуру, визначає свою поведінку як правильну [22, с. 299-300].

Американський юрист і соціолог Едвін Сазерланд вважає, що для делінквентної поведінки властиве засвоєння, по-перше, технічних прийомів здійснення злочинів і, по-друге, мотивів, спонукань, раціональних переконань і установок, які сприяють порушенню закону. Світ делінквентності – це світ тих, хто підкоряється своїм законам, і його соціальні норми становлять силу, спрямовану проти існуючого соціального ладу. Такий підхід до розуміння делінквенції є найпоширенішим [22, с. 278].

Ільїн Є.П. у роботі «Мотивація і мотив» під делінквентною поведінкою розуміє систему асоціальних, протиправних вчинків, які в деяких випадках призводять до кримінальної відповідальності. Відмінності делінквентної поведінки від кримінальної поведінки кореняться в тяжкості правопорушень, вираженості антигромадського характеру [6, с.243].

Інші дослідники погоджуються, що делінквентна поведінка пов'язана із порушеннями правових норм, але не настільки значними, щоб за них нести кримінальну відповідальність, а серйозні порушення норм кримінального права, тобто злочини, пропонують називати кримінальною поведінкою [22, с.300].

В кримінології делінквентна поведінка визначається як суто молодіжне правопорушення, тобто таке, яке здійснюється молодими людьми віком від 12 до 20 років. Саме таке значення має термін «делінквент» закордоном, де він здебільшого вживається для позначення неповнолітнього злочинця. Так, «делінквент» визначається як особа у віці до 18 років, чия поведінка завдає

шкоду іншому індивіду або групі і перевищує межу, встановлену нормальними соціальними групами в даний момент розвитку суспільства. Після досягнення повноліття «делінквенти» автоматично перетворюється на «антисоціальних осіб» [4, с.24-37].

У США суть делінквентної поведінки молоді по-різному визначається в різних штатах. У штаті Іллінойс, наприклад, закон визначає як делінквентну дитину будь-кого, хто вважається невинним, хто зростає в неналежній сімейній обстановці, хто хитається по нічних вулицях з підозрілими намірами і без всякої серйозної справи, або ж тих, хто обвинувачується у намірі здійснити непристойний вчинок. У штаті Нью-Мехіко за основу беруть слово «звичайно»: дитина, яка звичайно не слухається батьків та інших дорослих, є примхливою, некерованою, прогулює уроки, вже вважається делінквентом. Федеральне Дитяче бюро відносить до делінквентної поведінки небезпечну для самої людини або для оточуючих поведінку, яку можна вважати антисоціальною, загрозовою правам і добробуту інших людей [21, с. 250].

Делінквентність у сучасному західному суспільстві характеризується такими рисами.

1. Внесок соціальної позиції. У США рівень делінквентності найвище в нижчому класі, серед хлопчиків-підлітків, що живуть в непорядкованих будинках у центрі великих міст. Саме в трущобах панує аномія і беззаконня.

2. Вплив зразків соціалізації. Не всі хлопчики в трущобах делінквенти, бо там живуть різні сім'ї. Найвища делінквентність виявлена серед підлітків, що мають найнижчий статус, які не знають у своїй родині твердої і послідовної дисциплінарної системи і часто виховуються на вулиці.

3. Наявність ситуаційних чинників. Підлітків заарештовували за викрадення автомобілів, пограбування, застосування зброї – насамперед тому, що їм подобалося ризикувати.

4. Переростання делінквентної дії в делінквентну роль. Багато хто з підлітків беруть участь у делінквентних діях час від часу, без наміру стати постійними порушниками. Однак коли оточуючі починають ідентифікувати таких підлітків як делінквентів і поводитися з ними належним чином, настає час, коли й самі вони починають думати про себе саме в цьому сенсі.

5. Формування делінквентних колективів і субкультур. Більшість делінквентних актів відбувається в натовпі, групі, колективі. У групі індивід отримує підтримку своїм провокаціям. Поступово формуються банди і відповідна субкультура [21, с.250].

Порушення молоддю соціальних норм можуть бути серйозними і несерйозними, свідомими і несвідомими. Всі серйозні порушення, свідомі вони чи ні, що потрапляють під категорію протиправної дії, відносяться до делінквентної поведінки.

У сучасній психології делінквентну поведінку розуміють як протиправну поведінку особистості – дії конкретної особистості, що відхиляються від встановлених в даному суспільстві і в даний час законів, яка загрожує благополуччю інших людей або соціальному порядку. Особистість, що виявляє протизаконну поведінку називають делінквентною особистістю, а самі дії –

деліктами. Кримінальна поведінка є вищою формою делінквентної поведінки взагалі. В цілому делінквентна поведінка безпосередньо направлена проти існуючих норм суспільного життя, які чітко виражені в правилах (законах) суспільства [4, с. 24-37]. До неї відносять шкільні прогули, дрібне хуліганство, участь в асоціальній групі тощо. Делінквентна поведінка неповнолітніх складається з соціально-деформованої поведінки: підлітки порушують вимоги вікових соціальних ролей, що, як правило, призводить до зміщення провідної діяльності; соціально-моральної деформації поведінки (поведінка підлітків суперечить не тільки рольовим вимогам, але і пов'язана з вкрай аморальною поведінкою: вживанням алкоголю і наркотиків); соціально-моральної правової деформації поведінки (порушення підлітками вимог соціальних ролей і норм моралі, норм права) [3, с.18-19].

Личко А. Е. [15, с.52], який ввів в практику підліткової психіатрії поняття «делінквентність», обмежив їм дрібні антигромадські дії, які не тягнуть за собою кримінальної відповідальності. Ковальов В.В. [7, с.596] заперечує проти такого трактування делінквентності, вказуючи, що делінквентна поведінка є злочинною поведінкою.

У сучасних психолого-педагогічних дослідженнях виділяють три ознаки, що становлять зміст поняття «діти (підлітки) з делінквентною поведінкою»: 1) діти і підлітки, чия поведінка відхиляється від норми (делінквентність, девіантність); 2) поведінка, що важко виправляється, коригується – у цьому зв'язку використовуються різні терміни: «важкі діти» і «педагогічно запущені підлітки»; 3) діти і підлітки, які потребують індивідуального підходу з боку вихователів і колективу. Делінквентна поведінка може проявлятися в бешкетництві і бажанні розважитися. Різниця делінквентної і кримінальної поведінки корениться не у віці, з якого настає кримінальна відповідальність, а в ступені усвідомлення індивідом своїх протиправних вчинків і дій, їх соціальної значущості і шкідливих наслідків для оточуючих. Делінквентна поведінка завжди містить у собі аморальну поведінку, часто агресію. У меншій мірі така поведінка знаходить відображення в аномаліях сексуальної поведінки і неестетичній поведінці. Для підлітків-делінквентів характерні: недостатня сформованість смислової сфери та низький рівень моральної свідомості. При фруструванні потреб в афіліації та безпеці основна мотивообразуюча життєва стратегія пов'язується ними в першу чергу з фізичною силою [23, с.84].

Делінквентна поведінка пов'язана з порушеннями відповідних віку соціальних норм і правил поведінки, характерних для макросоціальних відносин і малих статевовікових соціальних груп. Типовими проявами делінквентної поведінки є ситуаційно-обумовлені дитячі та підліткові поведінкові реакції, пов'язані з сімейної та шкільної дезадаптацією, труднощами спілкування. Механізм делінквентної поведінки – це процес взаємодії несприятливої для суб'єкта соціальної ситуації і комплексу його психологічних властивостей, з провідною роллю дефекту правосвідомості і порушень цілісно-нормативних орієнтацій [23, с.84].

Наведені види делінквентної поведінки можна розглядати і як етапи формування протиправної поведінки, і як відносно незалежні її прояви.

Різноманіття громадських правил породжує велику кількість підвидів проти-правної поведінки.

У соціально-правовому підході широко використовується розподіл протиправних дій на насильницькі і ненасильницькі (або корисливі).

У рамках клінічних досліджень становить інтерес комплексна систематизація правопорушень Ковальова В.В., яка побудована на кількох осях. На соціально-психологічній осі – антидисциплінарна, антигромадська, проти-правна; на клініко-психопатологічній – непатологічна і патологічна форми; на особистісно-динамічній – реакції, розвиток, стан. [7, с.596] Амбрумова А.Г. і Жезлова Л.Я. запропонували соціально-психологічну шкалу правопорушень: антидисциплінарні, антисоціальні, делінквентні – злочинна і аутоагресивна поведінка (слід зазначити, що дані автори до делінквентної відносять тільки злочинну поведінку) [2, с.115].

Для вирішення таких питань, як визначення ступеня вираженості делінквентності та заходів впливу на особистість, важливе значення також має систематизація типів правопорушників. У 1932 р. Озерецький М.І. запропо-нував актуальну і сьогодні типологію неповнолітніх правопорушників за сту-пенем вираженості та характером особистісних деформацій: випадкові, зви-чайні, стійкі та професійні правопорушники [8, с.116].

Серед підлітків, які вчинили правопорушення, Долгова А.І., Гор-батовський Е.Г., Шумілкін В.А. та інші [5, с.67], в свою чергу, виділяють наступні три типи: «послідовно-криміногенний» – вклад особистості в злочинну поведінку при взаємодії з соціальним середовищем є вирішальним, злочин впливає з звичного стилю поведінки, яка обумовлюється специфічними поглядами, установками і цінностями суб'єкта; «ситуативно-криміногенний» – порушення моральних норм, правопорушення незлочинного характеру і сам злочин в значній мірі обумовлені несприятливою ситуацією; злочинна поведінка може не відповідати планам суб'єкта, бути з його точки зору ексце-сом. Підлітки скоюють злочини часто в групі в стані алкогольного сп'яніння і часто не є ініціаторами правопорушення; «ситуативний тип» – незначна вира-женість негативної поведінки; вирішальний вплив ситуації, що виникає не з вини індивіда; стиль життя таких підлітків характеризується боротьбою пози-тивних і негативних впливів.

Аналогічно Кудрявцев В.Н. [12, с.24] говорить про професійних злочин-ців (осіб, що регулярно скоюють злочини і живуть на доходи від них), ситуа-тивних (які діють в залежності від обстановки), випадкових (порушили закон тільки один раз).

На наш погляд поняття делінквентності пов'язано з протиправною поведінкою взагалі. Це будь-яка поведінка, що порушує норми громадського порядку. Дана поведінка може мати форму дрібних порушень морально-етич-них норм, що не досягають рівня злочину. Тут вона збігається з асоціальною поведінкою. Також вона може виражатися в злочинних діях, які караються відповідно до Кримінального кодексу. В цьому випадку поведінка буде кримі-нальною. Таким чином, можна визначити делінквентну поведінку, як поведін-

ку, що відхиляється з явною антигромадською направленістю, яка в крайніх своїх проявах набуває кримінально-караний характер.

Слід зазначити, що делінквентна поведінка як форма девіантної поведінки особистості має ряд особливостей: 1) це один з найменш визначених видів поведінки, що відхиляється; 2) делінквентна поведінка регулюється переважно правовими нормами – законами, нормативними актами, дисциплінарними правилами; 3) протиправна поведінка визнається однією з найбільш небезпечних форм девіацій, оскільки загрожує громадському порядку; 4) така поведінка особистості активно обговорюється і карається в будь-якому суспільстві; 5) протиправна поведінка за своєю суттю означає наявність конфлікту між особистістю та суспільством.

При розгляді детермінації протиправних дій зазвичай виділяють сукупність зовнішніх умов і внутрішніх причин, що викликають такі дії. Безумовно, в кожному конкретному випадку має місце унікальне поєднання факторів, тим не менш можна визначити деякі загальні тенденції у формуванні делінквентної поведінки.

Соціальні умови відіграють певну роль в походженні протиправної поведінки. До них насамперед належать багаторівневі суспільні процеси. Це, наприклад, слабкість влади і недосконалість законодавства, соціальні катаклізми і низький рівень життя.

Згідно Мертону Р. [14, с.202], деякі люди не можуть відмовитися від делінквентної поведінки, тому що в нинішньому суспільстві споживання переважна більшість прагне до високих доходів, матеріального забезпеченні і успіху за будь-яку ціну. Багатьом людям важко досягти бажаних цілей легальним шляхом.

Соціальною причиною антигромадської поведінки конкретної особистості також може бути схильність суспільства навішувати ярлики. У ряді випадків стійка антигромадська поведінка формується за принципом порочно-го кола: первинний, випадково скоєний злочин – покарання – досвід насильницьких відносин (максимально представлений в місцях позбавлення волі) – наступні труднощі соціальної адаптації внаслідок ярлика «злочинець» – накопичення соціально-економічних труднощів і вторинна делінквентність – вчинення більш тяжкого злочину.

Більш того, Кутер П. [14, с.203] вказує на те, що багато законослухняних громадян мають агресивно-кримінальні імпульси, які не реалізуються ними в конкретних діях, але проєктуються на інших людей, наприклад, на тих, що здійснюють правопорушення. Внаслідок даних проєктивних процесів правопорушення можуть надмірно суворо оцінюватися і несправедливо каратися, що в свою чергу призводить до посилення делінквентності.

Таким чином, суспільство нерідко саме, як це не парадоксально, за допомогою невинуватених дій і надто серйозних покарань виховує злочинців, від яких хотілося б позбутися. Держава, проголошуючи боротьбу з насильством, сама його використовує (нерідко ще в більшій мірі) по відношенню до правопорушника.

Істотну роль в походженні делінквентної поведінки відіграє мікросоціальна ситуація. Її формуванню, наприклад, сприяють: антисоціальне оточення (алкоголізм батьків, асоціальна сім'я або компанія); бездоглядність; багатодітна і неповна сім'я; внутрішньосімейні конфлікти тощо.

Кудрявцев В. Н. вказує на стан відчуження злочинця від свого середовища, що виникає вже в ранньому віці. Так, 10% агресивних злочинців вважали, що мати їх не любила в дитинстві [11, с.55].

Можна виділити наступні мікросоціальні фактори, що викликають делінквентну поведінку: фрустрація дитячої потреби в ніжній турботі і прихильності з боку батьків (наприклад, надзвичайно суворий батько або недостатньо турботлива мати), що в свою чергу викликає ранні травматичні переживання дитини; фізична або психологічна жорстокість або культ сили в родині (наприклад, надмірне або постійне застосування покарань); недостатній вплив батька (наприклад, при його відсутності), що ускладнює нормальний розвиток моральної свідомості; гостра травма (хвороба, смерть батька, насильство, розлучення) з фіксацією на травматичних обставинах; потурання дитині у виконанні її бажань; недостатня вимогливість батьків, їх нездатність висувати послідовно зростаючі вимоги або домагатися їх виконання; надмірна стимуляція дитини – занадто інтенсивні любовні відносини з батьками, братами і сестрами [1, с. 61]; неузгодженість вимог до дитини з боку батьків, внаслідок чого у дитини не виникає чіткого розуміння норм поведінки; зміна батьків (опікунів); хронічно виражені конфлікти між батьками (особливо небезпечна ситуація, коли жорстокий батько б'є матір); небажані особистісні особливості батьків (наприклад, поєднання невимогливого батька і вседозволяючої матері); засвоєння дитиною через наочіння в сім'ї або в групі делінквентних цінностей (явних або прихованих).

У дослідженні «Злочинність неповнолітніх: тенденції та перспективи» Раттер М. і Гідлер Д. [19, с.35] вказують на чіткий зв'язок між особливостями раннього дитячого розвитку в родині і подальшого ступеня слухняності індивіда, а також відзначають кореляцію між соціальними змінами і зростанням злочинності. На прикладі неповнолітніх дослідники приходять до висновку, що для злочинної поведінки існують множинні причини, включаючи вплив груп однолітків, соціального контролю і соціального навчання, біологічних і ситуаційних чинників. З їх точки зору, абсурдно шукати єдине пояснення або єдину стратегію профілактики.

Індивідуальні детермінанти представляють особливий інтерес для аналізу протиправної поведінки. В першу чергу це статеві відмінності. Наприклад, добре відомо, що протиправна поведінка більш характерна для чоловічої статі. Незважаючи на зростання жіночої злочинності, її відносні показники значно нижче чоловічих [13, с.84].

Віковий фактор визначає своєрідність поведінки на різних етапах онтогенезу. Вікова динаміка частоти правопорушень проявляється наступним чином: вік більшості злочинців коливається в межах від 25 до 35 років; кількість злочинів неухильно росте від 14 до 29; максимум випадків вчинення зло-

чинів припадає на 29 років; з 29 до 40 років спостерігається поступове зниження; після 40 років злочини рідко вчиняються [13, с.66].

Про антисоціальну поведінку (на відміну, наприклад, від агресивної) має сенс говорити лише по досягнанню людиною певного віку, на наш погляд, не раніше 6-8 років. Як правило, маленька дитина не може достатньо усвідомлювати свою поведінку, контролювати її та співвідносити з соціальними нормами. Тільки в школі дитина вперше і по-справжньому стикається з принциповими соціальними вимогами, і тільки починаючи зі шкільного віку від дитини очікується суворе дотримання основних правил поведінки.

Мають місце і «якісні» особливості прояву делінквентної поведінки в різному віці. Порушення соціальної поведінки на ранніх етапах онтогенезу, ймовірно, є проблемами психічного розвитку дитини або невротичні реакції, що носять тимчасовий характер. Наприклад «крадіжки» дитини п'яти років можуть бути пов'язані з гіперактивністю, невротичною потребою в увазі та любові, реакцією на втрату близької людини, затримкою в інтелектуальному розвитку, неможливістю отримати необхідні харчування і речі.

Протиправні дії в підлітковому віці (12 – 17 років) є вже більш усвідомленими і довільними. Поряд з «звичними» для даного віку порушеннями, такими, як крадіжки і хуліганство – у хлопчиків, крадіжки і проституція – у дівчаток, набули широкого поширення нові їх форми – торгівля наркотиками і зброєю, сутенерство, шахрайство, розбійні напади [13, с.45]. За статистичними даними велика частина злочинів, скоєних підлітками, – групові. У групі знижується страх покарання, різко посилюються агресія і жорстокість, знижується критичність до подій і до себе. Найбільш показовим прикладом групової протиправної поведінки є масові заворушення вболівальників після футбольного матчу, серед яких молоді люди складають більшість.

Кудрявцев В.Н. [11, с.84] вважає, що «злочинна кар'єра», як правило, починається з поганого навчання і відчуження від школи (негативно-ворожого ставлення до неї). Потім відбувається відчуження від родини на тлі сімейних проблем і «непедагогічних» методів виховання. Наступним кроком стає входження до злочинного угруповання та вчинення злочину. На проходження цього шляху потрібно в середньому 2 роки. За наявними даними 60% професійних злочинців (злодіїв і шахраїв) почали цей шлях в шістнадцятирічному віці. Кудрявцев В.Н. виділяє наступні групи підлітків-правопорушників: першу групу становлять підлітки, у яких внаслідок ряду причин виявляються не розвинені почуття вищого рівня (совість, почуття обов'язку, відповідальність, прихильність до близьких) або уявлення про добро і зло, що спотворює їх емоційну реакцію на вчинки; до другої групи можна віднести підлітка з гіпертрофованими віковими реакціями, що вказує на минулий характер їх антисоціальної поведінки (за інших сприятливих умов); третю групу складають ті, хто стійкіше відтворює делінквентну поведінку свого безпосереднього оточення і для кого така поведінка є звично нормальною (з негативним образом самого себе, відсутністю навичок самоконтролю, слабо розвинутою совістю, споживацьким ставленням до людей); до четвертої групи відносять підлітків із психічними і невротичними розладами (у них поряд з делінк-

вентною поведінкою присутні хворобливі симптоми або ознаки інтелектуального недорозвинення); нарешті, виділяється п'ята група підлітків, які свідомо вибирають делінквентну поведінку (не страждають психічними розладами, володіють достатнім самоконтролем і розуміють наслідки свого вибору).

Найбільш несприятливими прогностичними ознаками формування антигромадської поведінки можна вважати: відсутність совісті і почуття провини, патологічну брехливість, споживацьке ставлення до людей, байдужість, неохайність, виражену психопатологію.

Поряд зі статевим та віковим виділяється конституціональний фактор. Дослідники відзначають, що конституціональні особливості цілком можуть спрямувати розвиток особистості в антисоціальну сторону. Наприклад, потяги дитини можуть бути настільки сильними, що вона насилу переносить стан голоду, під впливом чого може почати красти [1, с.54].

Питання про вплив психопатології (у будь-якому віці) на делінквентну поведінку особистості залишається дискусійним. «Проблема співвідношення психічних відхилень і антигромадської поведінки – одна з найбільш складних і заплутаних в психіатрії», – зауважує Королев В.В. [9, с.5]. Серед найбільш поширених аномалій, поєднаних з делінквентною поведінкою, називають: психопатію; алкоголізм; невротичні розлади; залишкові явища черепно-мозкових травм і органічні захворювання головного мозку; інтелектуальну недорозвиненість [8, 9, 15].

Люди, які мають психічні аномалії, проявляють знижену здібність усвідомлювати і контролювати свої дії внаслідок інтелектуальної або емоційно-вольової патології. У той же час відхилення від медичної норми не можна вважати конкретними причинами, що викликають злочинні дії, хоча в ряді випадків вони поєднуються. При поєднанні психічного розладу з певними умовами можна очікувати виникнення патологічного афекту, який істотно знижує здатність людини усвідомлювати свої дії і керувати ними.

Багато авторів також розглядають безмотивні, нерідко несподівані для оточуючих жорстокі вбивства саме як прояв патологічної поведінки. Можгинский Ю. Б. [17, с.88] вказує, що в разі подібних злочинів, скоєних підлітком без ознак психічного розладу до вбивства, простежуються дві основні патологічні тенденції: порушення афектів (депресії, дистимії) і криза особистості (психопатичний розвиток). Дані порушення безумовно поєднуються з конкретним соціально-психологічним контекстом. Серед них автор називає конфліктну ситуацію, тривалий стрес (затяжний конфлікт в сім'ї), вплив підліткової групи (групових цінностей і правил), комплекс неповноцінності, незначну зовнішню загрозу.

Ремшміт Х. [20, с.67] в етіології делінквентної поведінки підлітків віділяє легкі емоційні пошкодження без ознак інших психічних захворювань; виражені емоційні порушення, які маніфестуються страхами, тугою або насильницьким способом поведінки.

Розлади настрою в ряді випадків поєднуються з патологією потягів, наприклад, патологічна поведінка з періодичним нездоланим потягом до підпалів (піроманія) або крадіжки (клептоманія). До цього ж ряду розладів потя-

гів відносяться схильність до втеч та бродяжництво. В цілому синдром порушених потягів характеризується: імпульсивністю, стійкістю, чужістю для особистості і нездоланністю. Ремшмідт Х., описуючи депресивних делінквентів, говорить про чергування станів « посилення потягів і агресії » і « абсолютної втрати сенсу існування » [18, с.134].

Наведені дані дозволяють говорити про те, що афективний профіль є одним з найбільш значущих серед властивостей особистості, пов'язаних з антисоціальною поведінкою і залежних в свою чергу від сукупності внутрішніх і зовнішніх факторів.

Висновки. Таким чином, залежно від детермінації поведінки можна виділити кілька основних груп делінквентних особистостей: ситуативний правопорушник (протиправні дії якого переважно спровоковані ситуацією); субкультурний правопорушник (порушник, який ідентифікує себе з груповими антисоціальними цінностями); невротичний правопорушник (асоціальні дії якого виступають наслідком інтрапсихічного конфлікту і тривоги); органічний правопорушник (здійснює протиправні дії внаслідок мозкових ушкоджень з переважанням імпульсивності, інтелектуальної недорозвинутості й афективності); психотичний правопорушник (здійснює делікти внаслідок важкого психічного розладу – психозу, потьмарення свідомості); антисоціальна особистість (антигромадські дії якої викликані специфічним поєднанням особистісних рис: ворожістю, нерозвиненістю вищих почуттів, нездатністю до близькості).

Розглянуті вище зовнішні та внутрішні умови сприяють формуванню делінквентної поведінки. У той же час, описуючи правопорушника, більшість вчених схиляються до висновку про вирішальну роль антисоціальної спрямованості особистості в становленні делінквентної поведінки. Йдеться про специфічну мотивацію, яка виступає безпосередньою причиною протиправної поведінки. Кудрявцев В.Н. [10, с.53] говорить про антигромадську орієнтацію особистості. Інші автори використовують подібні терміни: криміногенна деформація особистості, антисуспільна установка, антисоціальна спрямованість, протиправна мотивація. Дані терміни позначають систему найбільш стійких домінуючих мотивів особистості – внутрішніх спонукань, потреб, установок, цінностей, інтересів і переконань. Протиправна мотивація може мати різні витоки, різний ступінь вираженості. Лунєєв В.В. [16, с.500] пропонує розглядати такі основні мотивації протиправних дій: корисливо-жадібну, насильницько-егоїстичну, анархістсько-індивідуалістичну, легковажно-безвідповідальну, боязко малодушну. Долгова А.І. [5, с.105] на прикладі підлітків виділяє насильницький і корисливий типи деформації особистості. При насильницькому типі має місце прагнення до самоствердження, бажання представити себе сильною, справедливою, чуйною натурою, завжди готовою прийти на допомогу. Проте уявлення про справедливість у таких осіб спотворені, їх мораль, по суті, є мораллю злочинця. Для них типові груповий егоїзм, прихильність до неформальної групи, жорстокість, культ сили, переконаність у правильності своєї поведінки. Для корисливого типу більш характерний не груповий, а індивідуальний егоїзм. У його представників більш дефектні цін-

нісні орієнтації, вони повністю усвідомлюють протиправний характер своїх дій. Таких підлітків відрізняють скритність, аморальність, наявність корисливих установок, більш глибока соціальна занедбаність. На практиці здебільшого доводиться мати справу з комбінаціями зазначених типів.

Протиправна мотивація, як стійка система домінуючих мотивів конкретної особистості, безпосередньо пов'язана з її правовою свідомістю. Правова свідомість передбачає: 1) знання законів і їх розуміння; 2) прийняття правил як особистісно значущих, переконаність у їх корисності та справедливості; 3) готовність, вміння і звичка діяти відповідно до законів і правил. Очевидно, що нормальний соціальний розвиток припускає процес перетворення культурних (в тому числі правових) норм в індивідуальні цінності. Переломлені через систему особистісних смислів, правові норми в поєднанні з вольовою регуляцією забезпечують таку якість особистості, як законослухняність [5, с. 105].

Таким чином, мотивація виконання правил або їх порушення може бути найрізноманітнішою. Окремими мотивами, що спонукають до протиправних дій, можуть бути: прагнення негайно отримати задоволення, прагнення самоствердитися, прагнення до комфорту або високого соціального статусу, опозиційна поведінка (внутрішнє прагнення порушувати заборони), поведінкові стереотипи (досвід перебування в кримінальному середовищі), агресія і садистичні нахили, потреба відчувати приналежність до групи і отримувати її схвалення, нудьга, прагнення до ризику і гострих відчуттів, фрустрація, необхідність вимушеного захисту, альтруїзм (правопорушення заради інших людей або високої мети).

В психоаналітичних дослідженнях, що розкривають несвідому мотивацію, делінквентність розглядається як наслідок внутрішнього конфлікту і примітивних захистів. У разі антисоціальної поведінки можуть діяти такі несвідомі мотиви делінквентності: бажання, що вимагають негайного задоволення; переживання безсилої гніву, відчаю – агресії, що шукає розрядки; образа, що вимагає помсти; заздрість, що спонукає до відновлення справедливості; недовіру і прагнення зберігати дистанцію; фантазії величч і всемогутності [1, 14, 17, 25].

Делінквентна поведінка є об'єктом дослідження багатьох зарубіжних вчених [26-30].

З точки зору особистісної динаміки Айхорн А. вказує на існування двох основних типів делінквентності 1) прикордонний невротичний стан з симптомами антисоціальної поведінки – коли особистість перебуває в стані внутрішнього конфлікту і якась її частина забороняє делінквентну поведінку, викликаючи почуття провини. Такі особи бажають викриття своїх протиправних вчинків, що часто і трапляється. Після покарання вони відчувають полегшення. У ряді випадків почуття провини виникає у злочинців до скоєння злочину. Тут делінквентність виникає через бажання індивіда отримати полегшення від тиску супер-Его; 2) антисоціальна поведінка без ознак неврозу. У цьому випадку конфлікт, що «виноситься назовні» – це відкритий конфлікт з оточенням через ранню фрустрації лібідних бажань [1, с.145]. Але несвідома потреба в покаранні [1, с.145] і фіксація на етапі домінування принципу задоволення виражені в обох ситуаціях.

Таким чином, делінквентна поведінка особистості містить в собі як загальні закономірності, так і виражену індивідуальну своєрідність.

Проблема антигромадської поведінки існує не тільки як абстрактне соціальне явище. Повсякденне життя ставить перед кожним з нас непрості завдання: не піддатися впливу криміногенної обстановки, уникнути страху, захистити себе і свою родину, виховати законослухняність у дітях, допомогти людям (які стали на шлях порушення закону) повернутися в суспільство. Поставлені завдання вимагають величезних зусиль з боку держави та її громадян. Одночасно з цим рішення проблеми злочинності тісно пов'язано з серйозним науковим осмисленням поведінки, що відхиляється.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айхорн А. Трудный подросток / Август Айхорн – М. : Апрель Пресс: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 297с.
2. Амбрумова А.Г. Методические рекомендации по профилактике суицидальных действий в детском и подростковом возрасте / А.Г Амбрумова, Л.Я. Жезлова – М., 1978. – 13 с.
3. Антонов А.А. Делинквентное поведение как фактор, детерминирующий мотивацию несовершеннолетних на совершение административных правонарушений, и его роль при профилактике / А.А. Антонов // Российский следователь. – 2010. – № 3. – С. 18-20.
4. Виничук Н.В. Психология аномального поведения / Н.В. Виничук // Издво дальневосточного университета. – 2004. – Владивосток 2004. – 198 с.
5. Долгова А.И. Социально-психологические аспекты преступности несовершеннолетних / А.И. Долгова – М., 1981. – 160 с.
6. Ильин Е.П. Мотивация и мотив / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2000. – 243 с.
7. Ковалев В.В. Психиатрия детского возраста / В.В. Ковалев – М., 1979. – 608 с.
8. Кондратенко В.Т. Девиантное поведение подростков: Социально-психологические и психиатрические аспекты / В.Т. Кондратенко – Минск, 1988. – 202 с.
9. Королев В.В. Психические отклонения у подростков-правонарушителей / В.В. Королев – М., 1992. – 208 с.
10. Криминальная мотивация / Антонян Ю.М., Гульдан В.В., Кудрявцев В.Н., Лунеев В.В., и др.; Отв. ред.: Кудрявцев В.Н. – М. : Наука, 1986. – 304 с.
11. Кудрявцев В.Н. Генезис преступления: Опыт криминологического моделирования / В.Н. Кудрявцев – М., 1998. – 216 с.
12. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология / В.Н. Кудрявцев – М., 1982. – 287 с.
13. Кудрявцев В.Н. Современные проблемы борьбы с преступностью в России / В.Н. Кудрявцев // Вестник Российской академии наук. – 1999. – Т. 69. – № 9. – С. 790-797.
14. Куттер П. Современный психоанализ / П. Куттер – СПб., 1997. – 351с.
15. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко – Изд. 2-е доп. и перераб. – Л. : Медицина, 1983 // Интернет ресурс: <http://www.psyinst.ru/library.php?part=article&id=1306>
16. Лунеев В.В. Преступность XX века: Мировой криминологический анализ / В.В. Лунеев – М., 1997. – 525 с.

17. *Можгинский Ю.Б.* Агрессия подростков: эмоциональный и кризисный механизм / Ю.Б. Можгинский – СПб. : Лань, 1999. – 128 с.
18. Психотерапия детей и подростков: Пер. с нем. / Под ред. Х. Ремшмидта. – М., 2000. – 656 с.
19. *Раттер М.* Помощь трудным детям / М. Раттер – М., 1987. – 424 с.
20. *Ремшмидт Х.* Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности / Х. Ремшмидт – М., 1994. – 320 с.
21. *Кравченко А.И.* Социология: Общий курс: [учебное пособие для вузов]. – М. : ПЕРСЭ; Логос, 2002.–640 с.
22. *Танчин И.* Соціологія : [навч. посіб.] / І. Танчин. – Л. : Укр. акад. друкарства, 2005. – 360 с.
23. *Чернобродов Е.Р.* Делинквентное поведение несовершеннолетних: [учеб. пособие по спецкурсу] / Е.Р. Чернобродов – Хабаровск : Дальневосточный юридический институт МВД России, 2007. – 294 с.
24. *Чуносов М.О.* Аналіз категорії «соціально-педагогічна профілактика делінквентної поведінки» особистості як теоретична проблема / М. О. Чуносов. // Проблеми підготовки сучасного вчителя. – № 8 (Ч.1), 2013. – С. 255-260.
25. Энциклопедия глубинной психологии / Под ред. А.М. Боковой. – М., 2001. – Т. 2. – 752 с.
26. Nature and Extent of Delinquency // Electronic resource: http://samples.jbpub.com/9781449692414/45496_CH01_Pass3.pdf
27. *Shader Michael.* Risk Factors for Delinquency: An Overview / Michael Shader // Electronic resource: <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojdp/frd030127.pdf>
28. The Study of Juvenile Delinquency // Electronic resource: http://www.jblearning.com/samples/0763736287/Chapter_01.pdf
29. *Kvaraceus William.* Juvenile delinquency a problem for the modern world / William C. Kvaraceus // Electronic resource: <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001334/133429Eo.pdf>
30. Delinquent behavior among young people in the western world // Electronic resource: file:///C:/Documents%20and%20Settings/User/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/ov-1994-02-full-text-3-articles_tcm45-487853.pdf

Кікалішвілі М.В. Делінквентна поведінка: поняття, ознаки та детермінанти

Стаття присвячена дослідженню делінквентної поведінки, а саме аналізу поняття «делінквентна поведінка», її основних ознак та детермінант.

Ключові слова: делінквент, делінквентна поведінка, правопорушення, правові норми, протиправна поведінка, антисоціальна поведінка.

Кикалишвили М.В. Делинквентное поведение: понятие, признаки и детерминанты

Статья посвящена исследованию делинквентного поведения, а именно анализу понятия «делинквентное поведение», его основных черт и детерминант.

Ключевые слова: делинквент, делинквентное поведение, правонарушение, правовые нормы, противоправное поведение, антисоциальное поведение.

Kikalishvili M.V. Delinquent behavior: the concept, characteristics and determinants

This article analyzes delinquent behavior, namely the concept of “delinquent behavior”, its main characteristics and determinants.

Keywords: *delinquent, delinquent behavior, offense, legal norms, illegal behavior, antisocial behavior.*

Стаття надійшла до редакції 02.12.2015.